

ÇAĞDAş MEYDAN OKUMALAR KARşISINDA ULEMA: İMKÂNLAR ve RİSKLER

- Ulamâ and Contemporary Challenges: Chances and Risks -

Prof.Dr.Şaban Ali DÜZGÜN

duzgun@ankara.edu.tr

Abstract *Muslim scholar has a dignity identifying him with the personality of holy Prophets' characteristics with a responsibility of embodying what are ideally prescribed in his real life and with the courage to counter the threats he may meet to this cause. His mission is to follow the ways of the prophets especially those whom the Holy Qur'an mentioned as ulu'l-azm (those with an utmost determination) and to create effective life models as these created in effective history. The following paper examines identity, personality and mission of a Muslim scholar facing both contemporary challenges like conformism and chances like creating innovative founding principles for a new model of thought to be based on creative elements of the past and promising ones of present day.*

Key Words: *Muslim scholar, conformism, founding principles of religion.*

1. Ulema: Kimlik ve Şahsiyet

Ulemaya en büyük onuru veren ve büyük bir görev yükleyen ifadelerden biri Resûlullah'ın “*Alimler, nebilerin varisleridir*” sözüdür. Alimin varis olduğu peygamberler, tarihin farklı buhran evrelerinde insanlığı ahlaki bunalımdan çıkartmakla birlikte, yarattıkları büyük kırılmalarla da tarihin akışını değiştirmişlerdir. Çağdaş meydan okumalar karşısında geliştirilecek reflekslerin mahiyeti, bu mücadele (*cedel/diyalektik*) tarihinden çıkarılabilir. Tarihteki bu kırılmalar Kur'an'ın *ulu'l-azm*/kesin kararlılar dediği beş peygamber eliyle gerçeleşmiştir. Yasa kavramı ilk kez kendisiyle başlayan Hz.Nuh; kurtarıcı liderlik kavramının kendisiyle hayat bulduğu Hz.Musa; ‘kelimelerle’ sinanan ve bu sınamadan başarıyla çıkarak bütün insanlığa önder yapılan (Bakara 2/124), soyut düşüncenin kapılarını aralayan ve arı insan fitratının keşfedebileceği metafizik hakikatlerin kendisiyle tecelli ettirildiği Hz.İbrahim; kurumsallaşmış Yahudiliği karşısına alarak kanunların boğduğu insanlığa yeni bir nefes aldırmanın mümkün olduğunu gösteren Hz.İsa ve bütün bu özellikleri kendinde toplayan

Hız.Muhammed, Kur'an tarafından tarihin akış yönünü ve değişim ritmini kontrol eden peygamberler olarak takdim edilir.

Âlim, anılan peygamberlerin kimliğiyle özdeşleşen niteliklerle şahsiyet bulan, bunları dış dünyada müşahhas kılarak onlara hayat verme görevinin farkında olan ve böyle bir teşebbüsün getireceği riskleri omuzlama cesaretini gösterebilen kişidir. Kısaca Nuh'la gelen yasayı, Musa'yla tecelli eden önderliği, İbrahim'le öne çıkan mâverayı/metafizigi, İsa'yla kanunun katı egemenliğine başkaldırıyı ve Hız.Muhammed'le bütün bunların hayata aktarılışını, bir sistem fikrine döküp etkin bir tarih yaratmayı hedefleyen kişi gerçek anlamda ulema kapsamı içerisinde değerlendirilme hakkına sahiptir. Bu örgü içinde ulemaya düşen etkinlik alanlarını ve karşılaşılması muhtemel riskleri şöyle sıralamak mümkündür:

1a. Kabz ve Bast: Kurucu İlkeleri Hayata Aktarma

İranlı düşünür Abdülkerim Süruş, klasik İslam düşüncesi içinde kendine yer bulan *kabz* ve *bast* teorisini farklı bir bağlama taşımaktadır. Ona göre din, her şeyi belirlemiş değildir. Yaratıcı hayatta bize lazım olacak temel değerleri vermiş, gerisini Müslüman aklın inkişafına bırakmıştır. Her bireyin kendi başmalığı (bireysellik), aynı zamanda bizi her dini yorumun sadece kendini bağlayacağı sonucuna götürür. Âlemde asıl olan kesrettir; bu da yorum çokluğunun meşruluğunu getirir. Toplumda asıl olan çoğulculuk ve farklılıktır (*ihtilaf*), merkezîyetçilik ve tekçilik insan doğasına da tecrübeye de aykırıdır. Temel ve minimum değerlerle sınırlı olan şeriatın özünü, tecrübî akla dayalı içtihat ile inkişaf ettirmek mümkündür.

Zamanın hangi kesitinde bulunursa bulunsun, her bir bireyin genel geçer kabul gören norm ve uygulamalardan farklılık (*ihtilaf*) gösteren değerler geliştirmelerinin önünü kesmek doğru değildir. Ümmetin *ihtilafını* (farklı kanaatlere sahip oluşlarını) rahmet olarak gören peygamber buyruğu dikkate alınacak olursa; bu durumda, genel geçer/evrensel değerlerin eleştirel bir zihinden geçtikten sonra benimsenmesinin doğru olduğu açıktır. Bu da ancak bu değerlerin bir parçası haline gelen bireyin, bu sürece aklını ve iradesini kullanarak katılmasıyla mümkün olabilir.

Kur'an'ın ferdiyete yaptığı vurgu (Meryem 19/80; En'am 6/94), içtihat çabalarının önünü açmamızı gerektirir. İchtihat, çağdaş dünyanın getirdiği entelektüel ve pratik sorunlara, İslam'ın problemi ele alma ruhu'nu dikkate alarak çözüm üretme çabasıdır. Pakistanlı alim Vahidüddin Han'ın dikkat çektiği bir nokta önemlidir. Ona göre; son

yüzyıllarda kaybedilen, içtihat yeterliliği değil eleştiriye olan tahammüldür.¹ Yapılan yanlış; yeni bir düşüncenin, doğrudan daha önce üretilenlerle karşı karşıya getirilmesi ve önceki üretilenlere karşı eleştirinin kabul edilmeyişidir. Bunun sebebi dini bilgi taşıyıcılarının birbirine karşı takınması gereken “Biz dileyenin derecelerini yükseltiriz. Zira her bilenin üstünde bir başka bilen vardır” (Yusuf 12/76) ilahi ilkesini göz ardı etmeleridir.

İçtihat söz konusu olunca sürekli, böyle bir işe girişen kişinin bu iş için ehil olup olmadığı mesele edilmiştir. Oysa akılda tutulması gereken şudur: Hakikat kalıcı, sahte olan gidicidir (Ra’d 13/17; İsrâ 17/81). İlahi beyan içtihatla bulunacak kişiye bu özgüvenle hareket etme imkânı sunar. Bu doğrultuda insanların düşüncelerinin önüne bariyerler konulmasının aksine, hakikatin kendi gücüyle ağırlığını hissettirip kalcılığını göstermesi, köpük gibi kabaran sözde-gerçekliklerin ise çekip gitmesi için süre tanınması gerekir.

Bir sistem ne kadar çok bireye sahipse o kadar çok değer üretme imkânına/potansiyeline sahiptir. O bütünü değerli ve kalıcı kılan bu özelliğidir. Bireylerin o bütüne ruh verme ve değer üretme inisiyatifleri kabul edilmezse bu niceliksel çoğunluk, *tebaa kültürü*yle hareket eden ve gönüllü kulluğu en temel tanımlayıcı özellikleri olarak üzerlerinde taşıyan bir güruh olmanın ötesine geçemezler. Fransız teolog Etienne De La Boetie'nin řu muhteşem tespitine kulak verilecek olursa:

"Halk bir kere kullaşmaya görsün, özgürlüğu öyle unuttur ki, artık uyanıp yeniden özgürlüğünü ele geçirmesi imkânsızlaşır. Üstelik halk, çok içten bir biçimde kulluk eder. Bu durumu gören, onun özgürlüğünü değil de köleliğini kaybettiğini sanır. İlk başlarda, zorlama nedeniyle boyun eğildiği bir gerçek. Fakat bundan sonra gelen kuşak, özgürlüğu hiç görmeyip tanımadığı için, pişmanlık duymadan kulluk eder ve önceki kuşanın zorla yaptıklarını seve seve yerine getirir. Boyunduruk altında doğan insanlar, kulluk, kölelik içinde büyütölüp eğitilirler. Bu insanlar daha ileriye bakmadan doğdukları gibi bir yaşamı sürdürmekle yetinirler ve bulduklarından başka hakları ve malları olabileceğini düşünmediklerinden, doğumlarındaki durumu da doğal durumları olarak kabul ederler. Haklarından yararlanıp yararlanamadığını veya kendisi ya da önceki kuşak üzerinde bir haksızlık yapıp yapılmadığını anlamak için kötülöklere ara sıra bir göz bile atmayan böylesine savurgan ve gevşek başka bir mirasçı olamaz. Bu

¹ Muhammad Qasim Zaman, *The Ulama in Contemporary World: Custodians of Change*, Princeton Univ. 2002, 182.

konuda onu gönüllü kulluğa alıstıran en etkili şey, içinde doğup büyüdüğü gelenek ve göreneklerdir...²

Dinin ve onun elçisinin görevi nasıl insanların omuzlarındaki yükü hafifletmek, el ve ayaklarındaki zincirleri kırmak ise³, onun yolundan gitme onurunu taşıyan ulemanın da böyle davranması gerekmektedir. Tarihte bunun aksi birçok uygulamaya tanık olduğumuz bir gerçektir. Kur'an'ın temel ilkelerinden birisi olan ve 'başkasına tahakküm etmeme; iradesini gerçekleştirmesine engel olmama' şeklinde kavramsallaştırdığımız *لست عليهم بمسيطر* (*leste aleyhim bi müsaytir: sen onlar üzerinde bir gözetleyici/denetleyici değilsin*) (Çaşıye 88: 22) ilkesi, bu süreçte ayaklar altına alınmıştır.

1b. 'Doğru Bilgi' Aktarma ve Objektif/Nesnel Bilgi Üretme

Kur'an'ın "sözü dinleyip de en doğrusuna kulak verme" (Zümer 39/18) yönündeki emri, öncelikle bilginin alıcıları ve taşıyıcıları durumundaki ulemayadır. Bu durumda ulemayı değerli kılan, aktardığı metnin iç tutarlılığını ve doğruluğunu tespit yönündeki gayretidir. Bu, âlimin naklettiği bilgiye karşı sergilemesi gereken ahlaki bir tutumdur. İkinci olarak, alim ürettiği bilginin kitabî yani objektif/nesnel oluşunu dikkate almak durumundadır. Kur'an'da nesnel bilginin, kontrolsüz bilgiye karşı öne çıkarıldığı bir sahneyi anmak gerekirse:

Hız Süleyman'ın Belkis'in tahtını Yemen'den Kudüs'e getirtme kıssasında, üç şahsiyet sahnelenmektedir: Hız Süleyman, kitabî bilgi sahibi bir insan ve cin. Yapılacak şey, Yemen'den Kudüs'e gelmekte olan Belkis'tan önce tahtını getirerek ona Süleyman'ın üstünlüğünü kanıtlamaktır (Neml 27/39-40). Göz açıp kapayınca kadar taht, Kudüs'e getirilir. Bu olağanüstü işi kim yapmıştır? Bunu Allah, ne peygambere ne de insanların kendilerinden ümit beklediği cin(cil)lere bırakmaktadır. Aksine, bu işi yapan kişi, kendisine kitabî/objektif bilgi verilen bir bilgidir. 'Kendisine kitabî bilgi verilen kişi' vurgusuyla; anlaşılabilir, açıklanabilir, ilke ve kurallara bağlı, herkese açık olması sebebiyle nesnellik kazanan ve kontrol edilebilen bir bilgi niteliği öne çıkarılmaktadır.

Kur'an, bilgiyi (varlıksal olarak) gerçeklik/hakikat, epistemolojik olarak da doğruluk zemininde inşa etmek ister; ve böyle bir bilgiye sahip olana da alim adını verir. Kur'an'ın,

² Etienne De La Boetie, *Discours de la servitude volontaire ou Contr'un* (Gönüllü Kulluk Üzerine Söylev yahut Diktatör Karşısı, Paris: Editions Payot, 2002).

³ A'raf 7/157.

'*râsihûn*' adını verdiği seçkin bilgi sahibi insanlar, bunlardır. Ortaçağ Avrupasındaki karşılıklarıyla kullanacak olursak, sahibine saygınlık (majestas), otorite (otokritas) ve merkezilik (gravitas) sağlayan bilgi, böyle bir bilgidir. "Aklını ancak alimler doğru-dürüst kullanabilir" (Ankebut 29/43) beyanıyla Kur'an, bilgiyi 'Allah'ın yeryüzündeki terazisi' olan aklın doğru bir şekilde çalıştırılmasının yegâne yolu olarak sunup yüceltmektedir.

1c. Kurucu Değerlerin Kurumsallaşmasına/Muhafazakârlığa Karşı Dinî Düşünceye Dinamizm Sağlama

Dini hareketler, her zaman birer değişiklik aracı olmuşlardır. Bu sebeple İslam, doğduğu süreçte, örgütleyici ve modernleştirici bir ortam meydana getirmiştir. Dinler, mutlak adalet, eşitlik, hakkaniyet, vs. kavramlar bütünüyle ideali temsil ederler; ama ideal formlarıyla bu terimlerin peygamberlerin toplumlarında bütünüyle karşılıklarının bulunduğunu söylemek zordur. Farkında olmamız gereken hakikat şudur: yarım kalan bu ideale ulaşma sorumluluğu peygamber tarafından ümmetinin bilginlerine bırakılmıştır. Değiştirici ve dönüştürücü normların, zamanla kurumsallaşarak muhafazakârlaşması ve kendisini değişime kapaması, can suyunun pıhtılaşması demektir.

Aliya İzzet Begoviç'in din ve devrime ilişkin: Din de devrim de acılar ve ıstıraplar içinde doğar. İkisi de refah ve konfor içinde yok olup gider. Gerçekten devam eden sınıf onların gerçekleşmesi çabasıdır. Onların gerçekleşmesi ise aynı zamanda ölümleri demektir. Din de devrim de gerçekleşirken, kendini boğacak kurumlarını, yapılarını doğurur. Resmi yapılar ne devrimci ne de dinidir. Devrim yalan söylemeye ve kendi kendine ihanet etmeğe başladıktan sonra sahte dinle ortak bir dil bulabilmiş demektir.⁴ söylemi, bu anlamda önemlidir.

1d. Hayat Boyu Bilgilendirme

Peygamberlerin vaz' ettiği ebedi değerlerin korunması ve yaygınlaştırılmasındaki rollerinden dolayı alimler, Peygamberlerin varisleri olarak tanımlanma şerefine nail olmuşlardır. Hz.Peygamber döneminde az sayıda Müslümanın var olduğu ve savaşın ölüm-kalım meselesi haline geldiği bir anda bile, Allah bütün insanların savaşa katılmasını istememekte, insanlardan bir kısmının savaşa gitmeyerek ilim öğrenmeye ve savaşa gidenler geri döndüğünde onları aydınlatmaya devam etmelerini istemektedir. Her şart altında bilginin ve doğru bilgiye sahip olmanın gerekliliğini öngören ayet-i kerime şöyledir:

⁴ *Doğu ve Batı Arasında İslam*, s.92.

“Bütün bunlarla birlikte, [savaş zamanı] müminlerin hepsinin toptan yola çıkması doğru olmaz; onların arasında her gruptan bazılarının seferden geri kalmaları, [bunun yerine] Din hakkında derin ve sağlam bir bilgi elde etmek yolunda çaba göstermeleri ve [böylece] seferden dönen kardeşlerini aydınlatmaya çalışmaları daha yerinde olacaktır; böylece belki, onlar da kötülüğe karşı kendilerini [daha iyi] korumuş olacaktırlar” (Tevbe 9 /122)

1e. Örfü Ma'rufa Dönüştürme

Biliyoruz ki örf, hukukun kaynaklarından sayılmaktadır. Ama bu örf, *ma'rufa*/ortak iyiye uygun olduğu sürece bir kaynak olarak görülebilir. Dinin amacı *örfü ma'rufa* evirmektir, onu bulduğu hal üzere muhafaza etmek değil. Başka bir ifadeyle her yerel unsur dinle irtibata geçtikten sonra ister istemez evrensele katılır ve bu yönde irade geliştirir. Bu evrensele katılım tekâmülü imleyen bir süreçle gerçekleşir. Yerel olan, hem düşünce hem de fiil olarak daha büyük bir bütünün parçası haline gelir. Denize kavuşan ırmaklar gibi, büyük olana doğru akış ve kavuşma eğilimi vardır ve bu eğilim hem parçaya hem de bütüne haz verir.

Ma'rufun (ortak iyi) bütün ilişkilere rengini vermesini isteyen ilahi irade *adalet*, *ilim* ve *hüküm* üzerine oturur. Bu kavramlar arasında sürekli bir *mizan* (denge) vardır. Bu denge içinde herkesin hak ve sorumlulukları bellidir ve bu mizan kendini hem *الإسلام* (Meşâ'irü'l-İslam) duygu ve düşüncede hem de *شراءع* (*şerâ'i'*) muamelât/uygulamada gösterir. Tevhid de bu iki unsurun yani içsel ve dışsal olanın birlikteliğe kavuşturulmasıdır. İslam'ın şiarları; iyilik, adalet, vicdan, söz, vefa, sevgi, merhamet gibi evrensel değerlerdir.

1f. Ümit Teolojisi: Süreklilik İçinde Değişim ve Gelişim

Ulemanın geçmişi ve içinde yaşadıkları anı dikkate alarak gelecek kurma ideali, kendine has zorlukları ve fırsatları içinde barındırır. Bilinmelidir ki, her meydan okuma ve zorluk, içinde fırsatlar taşır. Yeni zamanlar ne kadar çok meydan okuma içeriyorsa, o kadar imkânı ve açılımı da içinde barındırıyor demektir ve bunun paradigmatik bir değeri vardır. Ayetlere göz attığımızda ferahlığın zorluktan sonra değil, zorluğun içinde bulunduğunu görürüz: (İnşirah 94/5-8).

“*Fe-İnne me'al 'usri yüsra*/Varlık (inne/inniyet) içinde zorlukla birlikte ferahlığı barındırır”

“*Fe-izâ ferağte fe-nsab*/Bir zorluktan kurtuldun mu dimdik ayakta kal”

“*Ve ilâ Rabbike fe-rğab*/Bütün yönelimin de Rabbine olsun”.

2. Beklentiler/Ümitler ve Riskler

2a. Düşünce Üretiminde/İçtihatla Strateji ve Siyasa

Strateji, temel sabiteleri/değişmezleri belirler. Siyasa (politika değil) ise sabiteler ve değişkenler (politika) arasında bize ait bir tutumu nasıl geliştirebileceğimizle ilgili fikir yürütür. Çağın meydan okumaları karşısında topluma yeni bir şey önermek isteyen düşünürler, ana stratejilerini fıkıh/hukuk değil, ahlak üzerine oturtmalıdırlar. Ahlakla dayalı bir irade, muhakeme eder ve ancak uygunluk testinden geçirdikten sonra değerleri insanlara önerir ve bu önerilere uygun yaşam modelleri geliştirilmesini ister. Müstakim bir yol üzere olmanın anlamı da budur. Bu müstakim yol hem düşüncede, hem bu düşüncenin hayat vereceği yaşam normlarında hem de bu yaşam normlarının kaynaklık edeceği değerlerde kendini açığa vurur. Topluma hukukla çekidüzen vermek, bir tür toplum mühendisliğidir; toplumu tepeden düzenleme çabasıdır. Toplum mühendisliği, isteyerek ya da istemeyerek, yakın dönem aydınının kucagında bulunduğu bir görev olmuştur. Ulemanın aynı role soyunmaması gerekir.

2b. Riskler: Ulemanın Sınanma Dönemleri/Mihneler

İslam'ın ilk üç yüz yılında Selef uleması, ardından Mutezile ve daha sonra Ehl-i Sünnet'in iki ana damarı durumundaki Mâtürîdîlik ve Eş'arîlik, İslam'ın hem inanç hem de toplumsal yaşamı için gerekli çatıyı kurmuştur. Sonraki yüzyıllarda bu ana damar konumundaki düşünceleri takip edenler, bu dönemlerdeki gibi bir sistem fikrinden ve etkin bir tarih yaratma hedefinden uzaklaşarak, öne çıkan yeni düşünce ve akımların bu ana damarlara uygunluğunu denetleyen birer yargı mekânizmasına dönüşmüştür. Kendileri yeni bir şey söyleme derdinde olmadıkları gibi, söyleyenleri de zındıklıkla veya küfre girmekle suçlayarak, yeni arayışları gelişmeden boğma yolunu tutmuşlardır. Emevîler yahut Abbasîler döneminde veya Osmanlı'da ana damar düşünceye uygun olmayan düşünürlerin bir engizisyon mantığıyla yargılanması sıkça şahit olduğumuz olaylardandır.

Gaylan ed-Dımeşkî'yi, Hallac-ı Mansur'u, Molla Lütfî'yi ve daha nicelerini bu sürecin kurbanları olarak görürüz. Subkî, Tabakât'ında; düşünceleri mevcut sistemin katı duvarına çarpan genç alim Aynülkudât Hemedânî'nin, zındıklıkla suçlanıp hapse atıldıktan sonra orada yazdığı ve suçsuzluğunu dile getirdiği *Şekvâ'l-ğarib* (Bir Garibin

Şikâyetleri)⁵ adlı eserini, taşa okunsa çatlardı, diye kaydeder. Ama eserin Hemedânî'yi tekfirle suçlayanları hiç etkilemediğini, onu öldürmelerinden anlamaktayız. Bu mihneler tarihi, İslam düşüncesinin yaratıcı gücüne ket vurması anlamında büyük bir talihsizliktir.

Aynı talihsizliklerin modern zamanlarda da devam ediyor olması ne acıdır. Darü'l-fünun'un açılışında yaptığı konuşmadan dolayı topa tutulan ve Darü'l-fünun'da görev almak üzere bursla Paris'e gönderilen iki kişiden biri olan Hasan Tahsin Efendi'nin (diğeri Selim Sabit Efendi'dir), '*Terakkiyyât-ı ulûm*' adıyla yaptığı konuşmanın İslam'a uygun bulunmamasını ve insanların inançlarını bozmak ve aklını çelmek suçlamasıyla görevden uzaklaştırılmasını hatırlayalım veya küfre girdiğine ilişkin fetva vererek Afganî'nin İstanbul'u terk etmesini sağlayan Şeyhülislam Hasan Fehmi Efendi'yi böyle bir misyonu üstlenmeye iten nedir? Klasik ilmi birikimi içselleştirdiğinden hiç şüphe duymadığımız Hasan Fehmi Efendi ve benzeri motivasyona sahip insanları, sadece doktrin korumacılığına indirgeyen nedir? Klasik birikimin her şeye yettiğine ilişkin 'yeterlik' duygusu mu? Yoksa yeni bir şeye girişmek için gerekli donanımlara sahip olmamanın getirdiği 'yetersizlik' mi? veya sahip oldukları birikimin gerçek hayattan kopukluğunun farkında olmadan, müreffeh bir şekilde yaşayıp gitmenin getirdiği 'duyarsızlık' mı? Bu sorular bizi, bir sistem fikrine sahip olan ve yaşadığı çağın çılgınlığına kulak vererek etkin bir tarih yaratmaya girişen **mütefekkir-ulema**yla, üretilenlerin standartlara uygunluğunu denetleyen ve zevahiri kurtarmaya çalışan ulemayı birbirinden ayırmaya götürür.

İslam düşünce tarihinin özellikle ilk üç yüz yıllık yüz akı sistemleşme döneminden sonra, ulemanın mütefekkilere karşı konumlandırıldığını görürüz. İslam düşüncesi çoğu zaman mütefekkilere âlimlere mağlup ettirildiği dönemler geçirmiştir. Örneğin, Gazali'nin *Tehâfüt*'te filozofları mağlup ettiği yargısı övünülerek aktarılır. Filozoflarımızın Batı aydınlanmasındaki rolünü büyük bir övünçle anlatan muhafazakârlarımız, kendi topraklarımızda bu düşüncelere yaşama imkânı vermemenin ironik gururunu yaşarlar!

Aynı mantıkla hareket edeceksek, çağdaş dünyada ulemanın yeri nedir? Sabiteler üzerine kurulan ve kendisini fetvalar üzerinden hayata katan bir dinî düşünce; felsefesiz, estetiksiz, sanatsız ne kadar var olabilir? Ortaya çıkan her yeni şeyi 'hüküm' kalıbı içinde düşünen ve ona fetva yetiştirmeye çalışan ulemanın değeri nedir?

Eskiden olduğu gibi günümüzde de, yeni olan her şeyin çarptığı bir 'yargılayıcı' duvar önümüzde durmaktadır. Geçmişin birikimini aşılabilir olarak gören ve yeni olan

⁵ Hemedânî bu eserini öldürülmeden birkaç ay önce Bağdat'ta hapisteyken yazmıştır. Eser Farsça, Fransızca ve İngilizceye çevrilmiştir.

her Şeyi boğmaya çalışan böyle mtecevaz bir zihni ancak, “Her bilenin üzerinde bir başka bilen vardır” ilahı beyanı (Yusuf 12/76) bloke edebilir. İbn Sina ‘sen kendinden öncekilerden daha mı iyi bileceksin!’, diyenlere kulak verseydi, bir İbn Sina’mız olmazdı. Gazalı, ‘sen hocan Cveyni’den daha mı iyi bileceksin!’, diyenlere kulak verseydi bir Gazalı’mız de olmazdı. Kendi geleneklerine uymadığı için Hz.Peygamber’i kabul etmeyi reddeden Yahudileri, Resulullah nasıl bypass edip kendini doğrudan hanifliğin/makuliyetin kaynağı durumundaki İbrahim’e bağladıysa; aynı saldırıya maruz kalan bir mümin entelektelini göstereceği tepki de böyle olmalıdır.

2c. Alimi Değersizleştiren Bir Tutum: Ulema Konformizmi!

Alimlerin konformist tutumları, M’n Sresi bağlamında sürekli seslendirilmiştir. Din üzerinden maddi/manevı kazanç sağlamayı hedefleyenlerin, daha yalın ifadesiyle dini, halkı smrme ve kendilerine itibar sağlama aracı olarak kullananları eleştirmede tarihte de M’n Sresi’ne referansta bulunulmuştur. Örnekse, İslam düşüncesinde önemli bir yer tutan Amir’in (.381/992) *el-İ’lm bi menkibi’l-İslm (İslam’ın Faziletlerini Bildirim)* adını verdiği politik risalesinde, dini politikacılara payanda yapan fakihlere yaptığı eleştiridir:

“Onların bir zamanlar övgüyü hak eden işleri, Allah’ın yetleri bağlamında (M’n süresi) yeniden okunduğunda kınanmayı hak etmektedir: “‘Allah’a niyazda bulunanlara yazıklar olsun ki, onlar bu yaptıklarının (neleri gerektirdiğinin) farkında değildirler. Sadakat gösterisinde bulunurlar ama bunu desteklemek için hiçbir Şey yapmazlar.”

Benzer bir eleştiriye Gazalı’de rastlamaktayız. limleri peygamberlerin mirasları olarak gösteren Peygamber hadisini andıktan ve “Allah’a götüren yolu aydınlatanlar, gerçek limlerdir,” dedikten sonra Gazalı, kendi zamanında bu nebevı mirası yüklenmesi gerekenlerin ortalıklarda hiç görünmediğini, aksine meydanlarda âlim diye geçinenlerin, Őeytanın ayartmasıyla Őerre giden yolları dşediklerini sızlanarak anlatmaktadır:

“Bunlardan her biri, Őerri hayr, hayrı da Őer gösterecek Şekilde kendi kişisel çıkarını ne çıkarmaktadır. Bu tutum dini bilgi olarak görüp ardına düşeceğimiz bilginin ortalıktan çekilmesine sebep oldu. Bu da dünyayı aydınlatacak olan hidayet işiğinin snmesine yol açtı. Bu ışık yokluğunun yarattığı körlükle, bu sahte âlimler insanları, yegâne bilginin, yöneticilerin kontrolünde üretilen bilgi (fetv hkmetin) olduğu inancına sürüklediler.”

Gazalî, hem *hüküm ve fetva'dan* hem de bütün varlığını bunların varlığına bağlayan âlimlerden ve otoriteyi (hükmü) ellerinde bulunduranlardan şikâyet etmektedir. Daha önce de işaret ettiğimiz gibi, dinin toplumsal yaşamdaki yerini *hükümler* ve *fetvalar* üzerinden kurmak bir tür toplum mühendisliğidir. Tek tek fertleri dinle buluşturmayı amaçlayan ve bunun için çaba sarf eden ahlakın aksine, hükümler ve fetvalar tepeden inme düzenlemeyi içerir. Böyle bir hüküm ortamında iş görmek istemeyen gerçek âlimler, konformist bir tutum takınarak hakikati yürüyen sistemin/iktidarın normlarına bağlı/bağımlı hale getirmektense, bu sürecin dışında kalmayı tercih etmişlerdir. Fetvalar ve hükümlerle tepeden toplum inşa etmeye aracılığı/aygıtlığı reddettiği için hapsedilen ve hapiste ölen Ebû Hanîfe; fıkıhın toplumun vicdanını karartma aracına dönüştürüleceği endişesiyle, yargıçlığı reddeden ve on yıl sürgün hayatı yaşayan Süfyân-ı Sevrî ve nihayetinde dinin kabuğu olarak gördüğü fıkıh ve hükümler tarafından ele geçirilen dinin ruhunu ihya etmek için medreseden firar eden Gazalî bu yolun öncüleridir.